

Lusitania

(Regényrészletek)

„Sűrű köd nehezedik az én életemre, s ha komor, borús égbolttal, sáros talajjal beköszöntenek a hosszú őszi esőzések, mindig eluralkodik rajtam a mérhetetlen szomorúság és valami dermedt, titkos fájdalom, amely hatalmas erővel, könyörtelenül pusztít bennem. Megfájdul a lelkem s a szívem mélyén megszületik a vágy: elmenekülni valahová, messze, messze e szürke, nehéz égbolt alatt.”

(Petar Kočić: Ködben)

N., az északi tengervidék ismert kutatója 1912-ben, nem sokkal a Titanic elsüllyedése után, bemutatta a nyilvánosság előtt a jéghegyekre vonatkozó nem mindennapi felfedezését. Ugyanis ő állapította meg elsőként a jégtömb látható és láthatatlan részének méreteit: leszögezte, hogy a víz feletti és a víz alatti rész aránya mindig egy a nyolchoz. Ám nem csak ennyiből állt a dolog. A bátor kalandor a sajtótájékoztatón nyilvánosságra hozta, hogy igazából minden jéghegyben, pontosabban a jéghegyek rejtett hét nyolcadában egy-egy felfordult ház rejtőzködik. Különböző korokból származó és különféle alakú házak ezek, állította N., aki a víz alatt végzett kutatásai során bűvársiskaja rostélyán keresztül saját szemével győződhetett meg a létezésükről. N. állítása szerint L. szigetcsoporttól nem messze egy egész város képe jelent meg előtte, mely fejtetőre állva úszott a víz alatt. Ez a felismerés az éles elméjű N. számára azonnali betekintést nyújtott a jéghegyek természetrajzába és eredetébe, mert, mint ahogyan kisvártatva megállapította, egyetlenegy olyan jéghegyre sem bukkant, amely víz alatti gyomrában ne hordozott volna egy-egy ilyen házat. N. közölte az elképedt sajtómunkásokkal: a jéghegyek akkor keletkeznek, amikor R. szigeten olyan hideg tél köszönt be, hogy az egész sziget megfagy, a tél bekebe-

lezi a sok házat, melyek elhagyatottan és jégbe fagyottan először kiemelkednek, majd elválnak a talajtól, végül lecsúsznak a meredek part mentén, és eltűnnek a tenger habjai közt. N. elmondta, némely ház igazán hatalmas volt, valódi többemeletes palota (egyébként, képzeljék csak el, az arányokat tekintve micsoda óriás szörnyeteg rejtőzködik egy olyan jégtömb alatt, amely néhány tucat méternyire emelkedik a víz fölé), mások pedig egészen szerény házikók és viskók voltak, apróbb szállások és hétvégi házak. N. az ablakokon és az üvegezett ajtókon keresztül megszemlélhette a szépen megőrzött tárgyakat, konyha- és ruhásszekrényeket, foteleket, csillárokat, csipkefüggönyöket, könyvespolcokat, játékszereket, edényeket és kancsókat, mindazt a sok dolgot, ami valami csoda folytán sértetlen állapotban, fejfelé lefelé úszott a szobákban, akárba táncra kelt volna. Egy házikó előtt N. hosszan, bámészan figyelt egy üvegpoharat, melynek fala olyan vékony volt, hogy úgy tűnt, egyetlen érintéstől apró szilánkokra törne. Ez a pohár finoman kocogtatta az ablaküveget, mintha hívogatná őt. Végül N. elmondta azt is, hogy ezek a szobák a legnagyobb titok őrzői: az elhagyatott házak titkát rejtik. Ez a titok olyan nagy és olyan rettenetes, hogy némely megfigyelő, például N. számára is szinte teljesen mindegy, hogy kastélyról vagy csupán gerendaházról van-e szó éppen. Olyan mély a titok, mely őket övezi. És ebben a percben az újságírók feszülten szemlélik N. elmerengő, szomorú arcát, mert valamiért egyszerre csak elhallgatott, mintha hirtelen a fejtetőn úszó, víz alatti városok létezéséről és a jéghegyek eredetéről szóló felfedezés teljesen lényegtelennek tűnt volna a vízben lebegő, törékeny pohárhoz képest.

1.

A XX. század elején a belgrádi Agyamentek otthona sajátos és fejlett intézmény volt. Akkoriban, amikor Dušan Stojimirović doktor első alkalommal tette be a lábát ide, a vendégeket köszöntő bizottság tagjainak fele a kórházi személyzet, fele meg a páciensek köréből került ki. Mindenkinek megvolt a maga megbízatása, kötelessége, nem léteztek felettesek a szó szoros értelmében, már a zöldségfélékben és virágokban bővelkedő udvar meg az annak fenntartása érdekében szorgoskodók látványa arról tanúskodott, hogy itt különleges bánásmódban részesítik az ápoltakat. Tilosak voltak bizonyos terápiás módszerek, mint például a páciensek víz alá nyomása és hideg vízzel való zuhanyzása, melyek, mondhatni, a mindennapos gyakorlat részét képezték számos városban Európa- és Amerika-szerte – ahol a

közvélekedés szerint virágzott a pszichiátria tudománya. A páciensek ágyhoz kötözéséhez és általában véve a szabadság fizikai korlátozásához csakis a legsúlyosabb esetekben folyamodtak. A kor szelleméhez híven a személyzet és az ápoltak énekkarba tömörültek, zongorakiséret mellett gyakoroltak. A hangszer a Piemontból menekült Romita doktor és szénégető hagyatékából származott, akinek kifejezett kívánsága volt, hogy a nép körében doktor tornyának nevezett otthonát, az észak-olaszországi falusi villák hű mását az abban az időben igen nagy szakmai kihívást jelentő hisztéria, hypochondria, melankólia klinikai esetei és még számos más névtelen pszichózis gyógyításának céljára használják. Romita doktor megsejtette, hogy kora elsiegett diagnózisai számos hibát tartalmaznak, és az igazságokról a leplet elkerülhetetlenül lerántó, múlt időben vélte megtalálni szövetségesét – erről tanúskodik a tartógerendába vésett titokzatos felirat is, a földszinti nagy szalon kellős közepén, egyetlenegy szó, elegáns virágmotívumokkal díszítve: Paziienza. Néhány évtizeddel később, 1909-ben, ugyanebben a teremben Stojimirović doktor elindította a pácienseknek és a személyzetnek szánt, nagy hírű erkölcsi-terápiai előadás-sorozatát. Mindenféle témával előrukkolt, de mindenkifelett a társadalmi közösségek sokszínűségének, különféle szerveződéseik és struktúrájuk elemzésének szentelte értekezéseit. Az sem volt ritka, hogy Stojimirović két egész órán át beszélt ideális városokról, utópisztikus államokról vagy mesterséges nyelvekről, minden jel szerint teljességgel meg volt győződve arról, hogy az emberiség jövője a mindenre kiterjedő ideológiai alapvetésekben rejlik, s ebből kifolyólag az emberi boldogság legnagyobbbrészt az elemi erejű eszmék szabályos és következetes alkalmazásával valósítható meg. A teljesség érdekében Stojimirović bőséggel alátámasztotta előadásainak állításait a fekete iskolatáblára rajzolt grafikonokkal és rajzokkal, és előszeretettel alkalmazott még egy hasznos tárgyat, mely szintén az olasz orvos hagyatékából maradt fenn: a hatalmas, XIX. század elejéről származó diavetítőt – *laterna magicát* –, amely, bár adaptálták a villanyáramra, kifogástalanul működött az elsődlegesen beépített olajlámpa meggyújtásával is. A lámpás fénycsóvái alatt Urbino és Pienza fotográfái, kézzel festett reprodukciói, Palmanova erődítményeinek képei, Fourier falansztereinek, Campanella Napvárosának, Morus Utópiájának ábrázolásai jelentek meg a közönség előtt.

E század eleji kórház meglehetősen szokatlan szerveződése, mely valamiféle elkülönülő utópisztikus társadalmi berendezkedésre emlékeztetett, azt eredményezte, hogy már akkor, amikor az Osztrák–Magyar Monarchia seregei megkezdték Belgrád első ostromát, majd később a második ostrom idején is, nagy figyelmet szenteltek ennek az intézménynek, és ugyanakkor át is engedték sorsának – nézőpont kérdése –, talán éppen a rendíthetlenségében való meggyőződés okán. Ugyanis nem volt lehetőség arra, hogy szervezeten kiemenekítsék az ostromlott városból az összes „agyamentet”, százhusz személyt, akik a belgrádi bolondokháza vendéglátását élvezték. Így az akkor harmincöt éves Stojimirović azt a megbízatást, pontosabban parancsot kapta, hogy maradjon a megszállt fővárosban, és találja föl magát, ahogy tudja és bírja. Egyébként a bolondok hasznavehetetlensége, szemben a fejlődés szilárd alapjául szolgáló termelés és háború felé forduló modern társadalommal, mindenütt megszabta a bolondokháza szerepét: a kiátkozottság helyszínei lettek. A páciensek tését próbatételnek tették ki, a fájdalom és a tűrőképesség határának megállapítását gyakorolták rajtuk – ez a praxis hosszú évek gyakorlása után a náci haláltáborokban érte el tetőpontját. A modern korszakban az úgynevezett modernség javarészt a bolondok bezárásában és mindennapos kihasználásában mutatkozott meg, de a belgrádi elmeógyógyintézet ezt a hozzáállást elvetette, és egy egészen rendkívüli társadalmi körülménnyé alakította. Elkülönítve, igen, de egy funkcionális világon belül, melynek falain kívül egyébként éveken át háborúk, forradalmak tomboltak, uralkodókat gyilkoltak meg, s íme, most is, Belgrád bevétele és rombolása zajlik, az intézményeket feloszlatták, beköszöntött a népuralom időszaka. Gyertyafényben gyűlt össze az ápoltakból és személyzetből álló énekkar, éppen azokon az éjszakákon, amikor a legerősebben lőttek, hiszen nem is lehetett tenni ilyenkor semmi mást, csak elterelni a gondolatokat, az énekkel valamennyire elnyomni a bombázás hangját. (Később mesélték, hogy a bolondok éneke hallatán, bár az összehangolt és dallamos volt, valósággal megfagyott a vér az osztrák–magyar katonák ereiben, akiknek fogalmuk sem volt, honnan jön ez a körülményektől iszonyatosan elütő dal, és az ágyúzás hirtelen, néma szüneteiben befogták a fülüket, hogy ne hallják a rettenetes és valóságos, a szirének énekéhez hasonlatos hangot.) Stojimirović doktort kötötte a parancs, így óhatatlanul az események sodrába került: az osztrák–magyar sereg bema-sírozott a romokban heverő Belgrádba, a doktort azonnal letartó- 51

tatták, és a vezérkar elé vitték kihallgatásra. Úgy gondolták, elegendő szakkáder marad a kórházban, akik képesek megfelelően gondozni a pácienseket. Sem az osztrák tiszt, sem a német katonaoorvos soha nem fogja megtudni, hogy Stojimirović letartóztatása után a kórház további működtetéséről szóló megbeszélést az első szótól az utolsóig egy (jelenleg ismeretlen nevű) pácienssel folytatták le, aki maga is hitt abban, hogy ő pszichiáter, és ebbéli hitében roppant kedvező benyomást tett mind a szaknyelv kifogástalan használatát, mind az együttműködési készséget tekintve. Csak találgatni lehet: vajon miért engedte át a kórházi személyzet a megszálló hatalommal folytatandó párbeszéd feladatát egy páciensnek? Talán azért, mert éppenséggel a személyzet meg volt győződve róla, hogy senki sem találja föl magát ebben a szerepkörben olyan jól, mint ő? Talán azért, mert az intézetben a személyzet és az ápoltak viszonyát már kiosztott szerepek határozták meg, mint valami színházban?

[...]

A sors útjai kifürkészhetetlenek: alapvetően minden találkozás a csodával egyenértékű, ha számba vesszük a megelőző véletlenek sorozatát, amelyek száz- és százféle módon tudták volna azt megghiúsítani. S mégis, amikor megtörténik egy-egy ilyen sorsfordító találkozás, az ember úgy érzi, máshogyan nem is lehetett volna. És valóban, Ryan doktor Belgrádba érkezése akkora mértékben hatott Stojimirović életére, hogy nem győzte ezt élete végéig hangsúlyozni. A két orvos egyazon pillanatban egyként vette fel a harcot a Szerbiában pusztító tifusszal, megszervezték a belgrádi cigányok segélyezését, segélycsapatokat küldtek a környező falvakba, s mindenekelőtt ők maguk fáradhatatlanul járták keresztül-kasul Belgrádot, rendszeresen látogatták a veszélyeztetett családokat, miközben szüntelenül hullottak a gránátok. Doktor Ryan indítványozására az amerikai zászló ott lobogott mindkét épületen, az általános kórház és az elmeegógyintézet homlokzatán is. Ennek köszönhetően megmenekültek a német és az osztrák bombázástól – legalábbis a háború első évében.